

UTJECAJ AMERIČKE ANTROPOLOGIJE NA RAD VERE STEIN ERLICH

Olga Supek-Zupan,
Institut za filologiju i folkloristiku, Zagreb

SAZETAK

Boravak i studij kulturne antropologije u SAD veoma je utjecao na rad Vere Erlich. Prvobitno zanimanje za psihologiju porodice i obrazovanja i za položaj žene u patrijarhalnom društvu preusmjerila je na antropološku analizu promjena u patrijarhalnom društvu i porodici. Na njezino novo znanstveno usmjerenje najviše su utjecali kulturni antropolozi Kroeber i Redfield, kao i pripadnici smjera »kultura i ličnost«. Poput sljedbenika te antropološke tradicije, Vera Erlich nailazila je također na poteškoće u objašnjavanju unutarnje dinamike promjena u patrijarhalnom društvu. Definiravši ga kao društvo koje živi po principu moralnog integriteta, reda i koherentnosti, sve potrese i promjene tog reda morala je pripisati »vanjskim faktorima«.

Prema riječima same autorice, njezino glavno djelo »**Porodica u transformaciji**« nastajalo je kroz period od dvadeset i pet godina. Ne samo da je vremenski raspon bio tako velik, nego su se u međuvremenu u njezinom životu nanizali dramatični događaji što ih je opisala u predgovoru. Stjecajem okolnosti taj opsežni rad završen je u Americi, geografski veoma udaljeno od naše zemlje, u posve drugačijoj intelektualnoj klimi i kulturnoj sredini i u vrijeme kada je Vera Erlich intenzivno proučavala teorijske i monografske radove američkih antropologa. Sasvim je sigurno da su te okolnosti bitno utjecale na konačni profil ne samo **Porodice u transformaciji** nego i na udžbenik **U društvu s čovjekom**. U predgovoru **Porodice u transformaciji** Vera Erlich ističe da joj je iskustvo življenja u Americi dalo drugačiji pogled na sakupljeni materijal, drugačiju perspektivu (engl. izdanje, str. 4). Neke tendencije u transformaciji jugoslavenske porodice koje je mogla tek nazrijeti za vrijeme istraživanja, našla je također u Sjedinjenim Američkim Državama, ali u mnogo izraženijem obliku.

Svoj pristup problemu kulturnih promjena, posebno u porodici, Vera Erlich smatra u prvom redu sociopsihološkim, a ne etnološkim (engl. izdanje,

str. 3). U žarištu su problemi autoriteta, sukoba, rivalstva, ljubavi i mržnje, grupiranja, ranga i položaja u porodici, kao i preobražaji svih tih odnosa. Manje se, prema vlastitim riječima, bavila tradicijskim običajima i folklorom jer je smatrala da kod nas već postoji opsežna literatura s tog područja. Primarni cilj njezinog istraživanja bila je deskripcija promjena u patrijarhalnoj porodici, dok su opći zaključci sekundarni, kako po važnosti, tako i kronološki. U engleskom se izdanju zgodno kaže da ti opći dijelovi »came second«, odnosno da su nastajali kasnije, u Americi, kada je istraživanje već bilo završeno (engl. izdanje, str. 4).

Dakle, empirijska faza istraživanja porodice u tri stotine jugoslavenskih sela nije proistekla iz unaprijed zacrtanih teorijskih pretpostavki. Naprotiv, potekla je spontano i naglo u situaciji praktične nužde, i jednog aktivističkog poleta (koji je opisan u članku Lydije Sklevicky). Tek kasnija statistička obrada pokazala je da su prikupljeni podaci bili zadovoljavajuće reprezentativni i pouzdani. Vera Erlich je to nazvala »srećom« (str. 457 u engl. izdanju), što je točno s obzirom na način na koji je istraživanje provedeno. Ipak, ta činjenica može mnogima ukazati na značajnu ulogu kreativnosti, intuicije i talenta uopće u društvenim istraživanjima.

U drugoj fazi rada, u formiranju općih zaključaka, Veru Erlich zanimali su »kontradiktorni elementi koji su zajednički svim kulturnim sredinama« (str. 4, engl. izdanje): npr. komplementarnost individualizma i kolektivizma, otpora i konformizma, čežnja za sigurnošću i nezavisnošću te opća potreba za porodičnim životom. Taj komparativni pristup očituje se u udžbeniku »U društvu s čovjekom«. No velika vremenska, geografska i intelektualna udaljenost između prve i druge faze rada ipak je stvorila neke teorijske nedorečenosti i poteškoće na koje ćemo se vratiti kasnije.

Po dolasku u Sjedinjene Američke Države, 1951. godine, prof. Vera Erlich se povezala s Paulom Fejosom, tada direktorom fondacije Wenner-Gren, koji joj je pribavio financijska sredstva za dovršenje rada na rukopisu **Porodice u transformaciji**. No, najvažniji od svega bio je susret s dva, u ono doba vodeća, američka antropologa na sveučilištu u Berkeleyu (Kalifornija): Alfredom Kroeberom i Robertom Lowiem. Njihov utjecaj se donekle može nazrijeti po ekscerptima iz antropološke literature što ju je Vera Erlich počela studirati pod njihovim vodstvom još iste 1951. godine. Niz od sedamnaest bilježnica u njezinoj ostavštini sadrži prosječno oko šezdeset ekscerptiranih naslova godišnje. Osim već klasičnih teorijskih radova Kroebera, Herskowitza, Lowiea, Murdocka, Firtha i drugih, literatura koju je tada čitala sastoji se od nekoliko grupa.

1. Najvažnija su djela tzv. smjera »culture and personality«, odnosno onih antropologa koji su se posebno bavili odnosom kulture i ličnosti. Taj smjer je dominirao ondašnjom američkom antropologijom, a čak da i nije, vjerojatno bi baš ti radovi privukli pažnju Vere Erlich s obzirom na njezin prijašnji rad na polju psihologije i pedagogije. U toj su grupi radovi Ruth Benedict, Margaret Mead, Core Du Boix, R. Lintona, G. Gorera i A. Kinseya.

Naročito je pratila rad M. Mead čije je knjige čitala jednu za drugom, čim su izlazile iz tiska.

2. U drugoj grupi su djela o općoj sociološkoj teoriji, uključivši E. Durkheima i M. Webera, te Lazarsfelda, Mertonu, Parsonsa i G. Meada. Također je čitala i niz radova s područja sociologije porodice.

3. Slijedeću grupu čine radovi s područja socijalne psihologije, naročito Newcomba, Maslowa i Fromma.

4. Konačno, ekscerpitiran je i niz radova o Meksiku i uopće o Latinskoj Americi. To područje je prvo koje je u povijesti američke antropologije prihvaćeno za proučavanje seljačke kulture. Radovi Oscara Lewisa, Roberta Redfielda i Georga Fostera, koji su bili povezani sa sveučilištem u Berkeleyu, otvorili su, to novo područje istraživanja i uvjerali ostale antropologe da nisu samo »primitivna« društva legitimni predmet antropologije. Vera Erlich je imala prilike da putuje kroz meksička sela, i Meksiko je postao najbliskiji izvor komparacija za njezin jugoslavenski materijal.

Zanimljivo je da knjiga **Porodica u transformaciji**, hrvatsko kao i englesko izdanje, ne sadrži nikakve eksplicitne reference na svu tu literaturu koju je Vera Erlich čitala istovremeno dok je završavala rukopis. U tom opsežnom djelu citiraju se samo dva anglosaksonska autora: Irwin Sanders i njegova knjiga **Balkan Village** (str. 33, engl. izdanje) i monografija o albanskim Geghima Carlton S. Coona: **The Mountain of Giants**. Međutim, ideje američkih antropologa vrlo su prisutne, implicitne. U svojoj drugoj knjizi Vera Erlich je sistematizirala sva bitna znanja i rezultate proučavanja američke antropologije. Opsežno su citirani mnogi autori, no nekolicina nije uopće spomenuta, iako je čitala njihove radove. To su npr. predstavnici neoevolucionizma L. White, G. Childe i Julian Steward.

Alfred Kroeber imao je u svakom slučaju najveći utjecaj na Veru Erlich. Ta centralna ličnost američke antropologije bio je po orijentaciji kulturni historičar kojeg su najviše zanimali kulturni stilovi, njihovo stvaranje i nestajanje, difuzija i međusobni dodiri. Kulturu je definirao kao ljudske aktivnosti i produkte te aktivnosti. Vera Erlich donosi njegovu definiciju u udžbeniku **U društvu s čovjekom** (str. 143), iako se njezina vlastita koncepcija kulture ne slaže sasvim s Kroeberovom:

»Kultura je masa naučenih i dalje predatih reakcija, navika, tehnika, ideja i vrednota te držanje i ponašanje koje one izazivaju.«

Ta se definicija temelji na ljudskom ponašanju, akumuliranju iskustva i na produktima ljudske djelatnosti. Naglasak je na vidljivom, na ponašanju. Kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina dolazi u američkoj antropologiji do pomicanja u shvaćanju kulture, i naglasak se u definicijama stavlja više u sferu apstraktnog, misaonog (utjecaj strukturalizma Levi-Straussa). Kultura se danas više shvaća kao izvjestan sistem klasificiranja, označavanja i razumijevanja ljudskog svijeta.

Vera Erlich ne nudi neku svoju definiciju kulture, ali se već iz načina na koji određuje stari, patrijahalni stil života, vidi kako je određuje:

»Odlučila sam da označim kao starinske one krajeve u kojima su porodični odnosi konsolidirani na tradicionalnoj osnovi, gdje su jasno de-

finirani ljudski stavovi u različitim svakodnevnim situacijama, i gdje ljudi prihvaćaju takva pravila kao vječne zakone.»

(Family in Transition, str. 28)

Naglasak je na integritetu pogleda na svijet, na stavovima i pravilima koji se doživljavaju kao vječni i prirodni, dakle — više na mentalnom i apstraktnom planu, kao što je to također bio slučaj kod M. Mead i R. Benedict. Međutim, prezentaciju osnovnih antropoloških kategorija u knjizi **U društvu s čovjekom** Vera Erlich ipak izvodi na kroeberovski način, podijelivši je na dio naslovljen »Kultura« i dio naslovljen »Socijalna struktura«. Kroeber je smatrao da su društvo i njegove institucije stabilnije, dok je kultura varijabilna, širi se od društva do društva (kao npr. kineska kuhinja) i ne mogu joj se odrediti granice. Smatrao je da se zato mogu društvo i kultura analizirati zasebno. Danas je to stajalište napušteno.

Za Veru Erlich značajna je Kroeberova ideja o kulturnom stilu.

»Stilom se postiže efektivno i definitivno funkcioniranje u kulturi i u ljudskim odnosima time što se izabrala od raznih mogućnosti jedna linija i što se ljudi te linije drže. Psihološki, to znači da se navike kanaliziraju i da se stiču određene vještine koje se ne mogu primjeniti na nove situacije.« (Kroeber 1963., 137)

Kroeber shvaća kulturni stil kao jednu opću kvalitetu, povijesno sporo promjenljivu, no koja se može širiti difuzijom ili kontaktom (akulturacijom), ili se može iscrpiti i propasti. Uspoređuje ga s umjetničkim stilovima i njihovom poviješću. Ideju o kulturnom stilu preuzele su Benedict i Mead, ali su ga odredile više socijalno psihološki, kao mentalnu dispoziciju društva, kao temperament. Vera Erlich pod životnim stilom podrazumijeva i jedno i drugo: kvalitetu i funkcioniranje odnosa koji izgrađuju specifičnu kulturnu sredinu, ali i određenu mentalnu dispoziciju, čak i poremetnje (daje primjer neurozâ kod dinarskog stanovništva).

Nadalje, Kroeber je razradio teorije o akulturaciji i asimilaciji kulturnih stilova koje mogu biti dobrovoljne i nasilne, ali su u oba slučaja uzrok nastanka novih kulturnih tekovina. Vera Erlich to ilustrira kontrastirajući dinarski stil, koji nastaje kroz opoziciju Osmanlijama, i naš orijentalni stil, koji se stvara dobrovoljnim prihvaćanjem turskog načina života.

Zanimljivo je da je već Kroeber dao primjere različitog stava prema statusu i rang u nekoliko različitih kultura: jako suparništvo kod Kwakiutla, kooperacija kod Pueblo indijanaca, i individualizam bez suparništva i bez kooperacije kod Eskima (**U društvu s čovjekom**, str. 257). Tu istu temu u drugačijem teorijskom okviru razvijaju dalje R. Benedict i M. Mead. Vera Erlich je na sličan način suprotstavila muslimanski individualizam i fatalizam s dinarskim natjecanjem, rangiranjem i suparništvom.

Ruth Benedict je smatrala da je kultura koherentna, da njeni elementi čine konfiguraciju koja je u stvari psihološke prirode. Pritom postoji bezbroj mogućnosti konfiguracije kultura, kao i ljudskih ličnosti. Vera Erlich preuzima njezinu misao da »iz velikog lûka ljudskih mogućnosti svaka kultura »bira« jedan segment. Možemo to izraziti i tako da se iz spektra općih ljud-

skih mogućnosti samo jedan dio boja i nijansi nalazi u svakoj kulturi.« (**U društvu s čovjekom**, str. 79). Kulturne stilove u daljnjem tekstu objašnjava pomoću opisa koje je R. Benedict dala za »dionizijske« Kwakiutle, »paranoidne« Dobuance i »apolonijske« Zune. Njezino suprotstavljanje kolektivizma i individualizma također je preuzeto i slično obrađeno u XIV poglavlju **Porodice u transformaciji**.

Ideja R. Benedict da su sve kulture jednako vrijedne, da su devijacije u ljudskom ponašanju kulturno relativne i da se ne mogu prosuđivati s nekog apsolutnog, objektivnog stajališta, može odvesti i u ekstremni kulturni relativizam (kao što se to desilo M. Herskowitzu). Međutim, Vera Erlich se ograđuje od takvog ekstremnog relativizma vrijednosti, svjesna njegovih opasnosti (**U društvu s čovjekom**, str. 104).

Margaret Mead preuzima od R. Benedict tzv. »lúk mogućnosti« različitih kultura. No, umjesto »konfiguracije« kao kulturno-psihološkog pojma, ona upotrebljava pojam »temperament«, i ilustrira ga primjerima neurotičnih Mundugmora i smirenog plemena Arapsh. U žarištu njezinih proučavanja je socijalizacija pojedinca u tim kulturama, dakle, proces stvaranja kulturnog stila, kojeg se R. Benedict uopće ne dotiče. Naročito je naglašavala kulturni relativizam uloga koje se pripisuje muškom i ženskom spolu, te dominaciji kulturnih činilaca nad biološkim.

U poglavlju svog udžbenika koje se bavi kulturom i karakterima, V. Erlich iznosi ove ideje M. Mead, a njene komparacije načina odgoja djece u različitim kulturama uključuje u poglavlje o elementarnoj porodici.

Vera Erlich je veoma cijenila radove **Roberta Redfielda** koji je također djelovao na kalifornijskom sveučilištu i čitala je sve što je napisao o meksičkoj seljačkoj kulturi, o indijanskoj kulturi i o seljaštvu općenito. Redfield je smatrao seljake nužnim dijelom urbano-ruralne kulture, polu-društvom i polu-kulturom koja se nikako ne može zamisliti nezavisno od kulture grada. Nazivao ju je »malom tradicijom«, za razliku od urbane »velike tradicije«. U istraživanjima o meksičkom selu stvorio je izvjesnu »skalu modernosti« tih sela na osnovi njihove fizičke udaljenosti od gradskog centra. V. Erlich kaže u **Porodici u transformaciji** da je pokušala nešto slično dok je analizirala jugoslavenski materijal, ali joj nije uspjelo klasificirati sela prema kriteriju udaljenosti od urbanog središta. Naprosto su uvijek izbijale u prvi plan i nametale se regionalne kulturne razlike.

Usprkos »skali modernosti«, Redfieldov koncept seljačkog, odnosno pred-industrijskog društva, u stvari je statičan. Red, homogenost i stabilnost smatra bitnim i inherentnim karakteristikama tog društva. (U tom svjetlu na pisao je monografiju o Tepozlanu 1927/28. godine, a desetak godina kasnije Oscar Lewis je u istom mjestu ustanovio nered, sukobe i mržnju među ljudima.)

Koncept patrijarhalnog društva Vere Erlich, predstavljen u »**Porodici u transformaciji**«, veoma je blizak Redfieldovom. Ona smatra da je taj poredak u svojem originalnom obliku u ravnoteži, bez sukoba, karakteriziran postepenim razvojem i integritetom moralnog reda (Redfield je polagao mnogo važnosti na taj posljednji aspekt). U knjizi **U društvu s čovjekom**, str. 286, autorka kaže:

»Stari običaji i normirani odnosi bili su u raznim područjima konzervirani u različitoj mjeri. Vremenski redosljed kao da je bio projiciran u prostoru na plohu suvremenosti. Područja su tako bila donekle simboli vremenskih epoha, a moglo ih se lako poredati u jedan niz po »ansjenitetu« ili starosti.

Za starinska područja bilo je karakteristično da su svi odnosi staloženi, i to na tradicionalnoj osnovi. Ponašanje ljudi za svaku priliku je točno određeno, a ova pravila ljudi smatraju vječnim zakonima.«

Promjene se, u daljem tekstu, objašnjavaju samo vanjskim činiocima: u našim krajevima to je naročito povijesna činjenica postepene emancipacije od turske vlasti.

Moglo bi se nabrojiti još niz imena američkih istraživača čija je djela V. Erlich cijenila i opširno citirala u svojoj drugoj knjizi. Spomenimo još samo nekolicinu. Kod uopćavanja o svjetskoj raširenosti nekih kulturnih pojava (kao što su rastava braka, postojanje formalnih političkih i pravnih institucija i sl.) autorica se služila podacima o svjetskim kulturama koje je prikupio i sistematizirao George Murdock u **Human Relations Area Files** (sveučilište Yale). Nije, međutim, preuzela i njegovo pozitivističko shvaćanje kultura kao statističkih jedinica koje stvarno postoje, određene u prostoru, sastojeci se od statistički učestalih ponašanja, navika i djelovanja.

Duhovit opis Ralpa Lintona o kompleksnosti moderne civilizacije, koja je asimilirala različite elemente prošlih kultura, uključeni su u poglavlje o difuziji kultura. Značajne su također bile i njegove misli o odnosu individualne ličnosti i kulture, gdje kultura potiskuje neke oblike individualnog izražavanja, ali s druge strane stvara i alternativne situacije, »ventile« koji uklanjaju frustracije pojedinaca.

Vera Erlich osobito voli citirati Malinowskog, naročito njegove detaljne i žive opise života na otočju Trobriand, sa specifičnostima njihovog porodičnog i spolnog života. No ona nije preuzela funkcionalizam Malinowskog prema kojem kulturni sistemi služe zadovoljavanju univerzalnih psiholoških i bioloških potreba ljudi. Suprotno toj biološkoj logici Malinowskog, njoj je bliža povijesna logika Kroebera, Benedict i Mead: ljudi razvijaju određene potrebe kada ih odgajaju u određenoj kulturnoj sredini. Potrebe su kulturno i historijski određene.

Na kraju treba još jednom istaći ukupni značaj djela Vere Stein Erlich, kao i otvorena pitanja koja je ostavila u naslijeđe kao poticaj za dalji rad. Druga su izlaganja na ovom skupu posvetila dovoljno pažnje pionirskom značenju njezine studije o porodici za sociologiju porodice uopće. Ja bih htjela ukazati najviše na činjenicu da je ona prvi jugoslavenski antropolog koji je bio upoznat s teorijskim i praktičkim dostignućima jedne druge kulturološke tradicije i da ih je za potrebe naših studenata sistematizirala u jedini kod nas postojeći udžbenik kulturne antropologije. Ali nije ostala samo na tome. Svoje znanje primijenila je tako da je našu kulturu, kao totalitet, usporedila sa drugim svjetskim kulturama, što je za naše prilike vrlo hrabar pristup i, koliko mi je poznato, jedinstven.

Radovi Vere Erlich otvorili su također i čitav niz pitanja. Jedno od najzanimljivijih je da li zaista regionalne kulturne razlike predstavljaju stupnjeve jednog te istog pravca razvoja, i ako to nije slučaj, kako onda definirati kulturnu »skalu modernosti«? Prema V. Erlich, u stabilnom patrijarhalnom društvu promjene uzrokuju kulturno-historijski činioci, a u periodu turbulentnih društvenih promjena to je u prvom redu ekonomski faktor (prodiranje robno-novčane ekonomije) (**Family In Transition**, str. 26, 29, 456). Toj bi se tvrdnji mogle postaviti ozbiljne zamjerke, iako je razumljivo da V. Erlich s obzirom na svoje stručno obrazovanje dolazi do takvog zaključka. Naime, antropološka tradicija smjera »culture and personality« teško da se može baviti dinamizmom kulture, osim na razini socijalizacije pojedinca, jer kulturu vidi kao statičku, integriranu cjelinu. Vera Erlich je uočila odlučujuć utjecaj novih društveno-ekonomskih odnosa na transformaciju porodice (u čemu su joj pomogli naročito radovi suvremenika Rudolfa Bičanića), ali ga nije mogla teorijski uskladiti s osnovnim kategorijama tadašnje američke kulturologije: »kulturnim stilom«, »konfiguracijom«, »temperamentom« itd. Na koji način povezati djelovanje tih činioaca da bi se ustanovilo kako oni zajedno, organski povezano, uzrokuju kulturne promjene kako u stabilnijim tako i u dinamičnijim fazama društvenog života?

Može li se uopće tvrditi da je patrijarhalno društvo ikad stabilno, pogotovo ako se kultura svakodnevnog života u njegovim različitim epohama analizira detaljnije i cjelokupnije, te dovede u vezu sa konkretnim povijesnim događajima (poremećajima)? Ako prihvatimo da je koncepcija stabilnosti patrijarhalnog poretka samo naša tempocentrična zabluda, koji su bitni (unutrašnji) dinamički činioci tog društva?

Postoje li danas u industrijaliziranoj kulturnoj sredini regionalni životni stilovi? Svijet se sasvim sigurno ne unificira industrijalizacijom, odnosno u novim prilikama čak i nijanse kulturnih razlika postaju značajne, ponekad i subjektivno »napuhane«, da bi se pojačao osjećaj identifikacije s određenom kulturnom sredinom. Bilo bi stoga vrijedno i u ovim novim kulturnim okolnostima provesti komparativno istraživanje suvremene porodice koje se po profilu ne bi čak mnogo ni razlikovalo od onog kojeg je Vera Erlich provela pred gotovo pedeset godina. Originalno i jedinstveno u vrijeme kad je nastajalo, djelo Vere Erlich još uvijek pažljivom čitaocu daje inspiraciju za postavljanje novih pitanja i poduzimanje novih istraživačkih pothvata.

CITIRANA LITERATURA

Erlich, Vera Stein, *Family in Transition*, Princeton: Princeton University Press, 1966

U društvu s čovjekom, Zagreb: Liber, 1978 (1968)

Benedict, Ruth, *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin, 1959 (1934)

Kroeber, Alfred, *Anthropology: Culture Patterns and Processes*. New York: Harbinger, 1963 (1923)

Mead, Margaret, *Spol i temperament u tri primitivna društva*. Zagreb: Naprijed, 1968 (1935)

Redfield, Robert, *Tepoztlan, A Mexican Village*. Chicago, 1930.

The Little Community / Peasant Society and Culture, Chicago: Chicago University Press, 1960.

Olga Supek-Zupan

**The Influence of American Anthropology on the Work of
Vera Stein Erlich**

SUMMARY

Living and studying anthropology in Berkeley in the 1950's and the 1960's had a profound effect on Vera Erlich's scientific orientation. Her primary interest in psychology, education and the status of women shifted towards the anthropological analysis of changes in patriarchal family and society. The most natural theoretical link between the two phases of her intellectual development was the "culture and personality" school which at that time dominated American anthropology.

In this article, by analysing two major Erlich's books (*Family in Transition*, Princeton 1966; and *In the Company of Man*, Zagreb 1968), the author traces the theoretical influence of Kroeber, Benedict, Mead, Redfield and some others on Vera Erlich's concepts of culture, cultural style, mentality, patriarchal society etc.

In conclusion, it is pointed out that Vera Erlich could not resolve the contradiction of stability vs. change in patriarchal cultural order. While explaining stability by "inner factors" of coherence, moral integrity and order, she attributed cultural change to "outside factors" — such as emancipation from the rule of Turks in South Slay areas. The problem is shared by "culture and personality" tradition in general, since it cannot account for the dynamics and contradictions of culture except at the level of the socialization of individual.

(Translated by
Olga Supek-Zupan)